

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 9 (Haziran / June 2023), 177-190

Mâtürîdî Ahlakına Felsefi Bir Bakış: Sevgi

A Philosophical Outlook on Mâturîdî Ethics: Love

Ruveyda Aksel

Yüksek Lisans, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami Araştırmalar Enstitüsü, Felsefe ve Din
Bilimleri Anabilim Dalı

Master of Arts, Social Sciences University of Anka, Institute for Islamic Sciences, Department of
Philosophy and Religious Sciences

Ankara, Türkiye

ruveyda.aksel07@gmail.com

orcid.org/0000-0001-6982-5551

ror.org/025y36b60

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Arařtırma Makalesi / Research Article

Geliř Tarihi / Date Received: 15 Kasım/November 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Aralık/December 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran/June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Atıf / Cite as: Aksel, Ruveyda. "Mâtürîdî Ahlakına Felsefi Bir Bakış: Sevgi". *ATEBE* 9 (Haziran 2023), 177-190.

<https://doi.org/10.51575/atebe.1205401>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Ruveyda AKSEL**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Mâtürîdî Ahlakına Felsefi Bir Bakış: Sevgi

Öz

Sevgi, Mâtürîdî ahlak anlayışının dayandığı genel karakterlerden biridir. Ahlak içerisinde iradi bir eylem ön planda yer almış olsa da aslında bu eylem sevgi temeline dayanıklık etmektedir. Mâtürîdî'nin sevgi anlayışının temelinde, varlıklara sevginin Allah tarafından verildiğinin bilinmesi gerekliliği vardır. Çünkü insan fitratında olan bu duygunun yani sevginin, sıradan bir yönelimin dışına çıkması ve insanı yücelten bir nitelik kazandırması bu temele dayanmaktadır. Mâtürîdî, her insanda doğuştan gelen bir güzellik eğilimi ya da güzel olana sevgi besleme gibi bir yatkınlığın olduğunu ifade etmiştir. Allah sevgisinin de insanda fitri bir duygu olduğu düşüncesindedir. Yaratılıştan gelen bu duygu kişiyi ahlaki açıdan Rabbinin rızasını kazanma ve insanın Rabbinin sevmeye düşüncesinden ayrı değildir. Kendisine karşı sevgi duyulan bir Allah düşüncesi kişide övülen ahlaki fiillere yönlendiren önemli bir unsur olarak görülmektedir. Bu temel sevgi anlayışının bilinmesi, kişinin kendisiyle yüceleceği bir erdeme dönüşmesine zemin hazırlamaktadır. Mâtürîdî'nin izahlarında genellikle fiilde sevgiyi Allah ile bağlantılı olarak ele aldığını görmekteyiz. Ayrıca sevgi erdemi (el-Fadl fi'l-Mevedde), bir fiili gerçekleştirirken Yaratıcı'nın memnun olması için onu severek yapmak ve sevmediği bir fiilden de sırf O memnun olmayacağı için uzaklaşmak düşüncesini içinde barındırır. Mâtürîdî'nin izahlarının genelinde Allah'tan korkma anlamında "takva" ve bu kökten türeyen kelimelerde içinde sevgiyi barındıran bir korku olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca ifrat ve tefrite düşerek 'orta yol'dan ayrılanın durumu da 'takva'ya uygunluktan uzaklaşmakla eşittir. Öyle ki takvaya uygun olan fiilin ifrattan, tefritten uzakta ve ortada, dengeli olması gereklidir. Ayrıca Mâtürîdî adaleti 'orta yol' olarak tanımlar ve bir şeyin orta yolunun adalet üzere olmasına bağlar. Bir başka açıdan buna, 'fiillerde hikmetli davranmak' da diyebiliriz. Zaten Mâtürîdî'ye göre 'Hikmet' isabet etmek demektir. Yani her şeyin yerli yerine konulmasıdır. Mâtürîdî, kalpteki sevgi duygusunun hakikatinin bilinemeyeceğini ifade ederken insandaki muhabbet duygusunun da ancak kendisinden fayda gördüğü kişiye olacağını, fayda görmediği kişiye sevgi duyamayacağını ifade eder. Mâtürîdî'ye göre insan neyin kendisi için iyi olduğunu veya neyin kötü olduğunu, hakiki amaçlarının neler olması gerektiğini belirlemeye çalışan ve erdemli bir yaşayışı nasıl gerçekleştirmesi gerektiğini anlamlandırmakla görevli olan bir varlıktır. İnsanın ahlaki yapısına baktığımızda da hangi gayeler etrafında yaşam sürmesi gerektiğini, iyi ve kötünün, ödev ve sorumlulukların belirlenmesi gibi düşüncelerin insan varlığında ahlaki temel bir amaca dayandığını ya da dayanması gerektiğini görmekteyiz. Biz de bu çalışmamızda Mâtürîdî ahlakına felsefi bir bakışla kavramsal olarak sevgiyi nasıl anlamlandırdığını ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Mâtürîdî, Ahlak, Sevgi, Erdem, Hikmet.

A Philosophical Outlook on Mâtürîdî Ethics: Love

Abstract

Love is one of the essential concepts of Mâtürîdî's understanding of morality. Although his conception of morality comprises will of act, there is remarkable linkage between love and action in his conceptualization. Mâtürîdî's understanding of love is based on conscious of "love" which comes from God. Therefore, nature of humankind has love as part of his/her creation and seeks for beyond that love. Mâtürîdî points out that

each of us has inborn tendency for beauty and love for beauty. Each has love of God, naturally. This natural sense becomes fundamental part of one's morality to seek God's love and His sake. The idea of a loving God is seen as an important element that directs people's moral actions that are praised. Knowing this fundamental understanding of love brings the groundwork for the person to turn into a virtue through which he can be exalted. In addition, the virtue of love (al-Fadl fî al-mavaddah) includes the thought of doing it lovingly to please the Creator while performing an action, and to stay away from an action that he does not like because he will not be pleased. In general, in Mâtürîdî 's explanations, it is emphasized that "taqwâ" in the sense of fear of Allah and in words derived from this root, this fear contains love. In addition, the situation of those who leave the middle way by falling into excess and understatement is equal to moving away from conformity with 'taqwâ'. So, the deed that is suitable for "taqwâ" is far from the excess and in the middle. It needs to be balanced. In addition, Mâtürîdî defines justice as "the middle way" and describes the middle way as being just. From another point of view, we can call it acting wisely in practice. According to Mâtürîdî, 'Wisdom' means grasp of things' purposes. He sees good behavior away from extremes. While Mâtürîdî states that the truth of the love in the heart cannot be known, he states that the feeling of affection in a person will only be for the person from whom he benefits, and that he cannot feel love for the person from whom he does not benefit. For him, it is an entity that tries to determine what it should be and is responsible for understanding how to live a virtuous life. When we look at the moral structure of the human being, we see that the important points such as the purpose of life, the determination of good and bad, duties and responsibilities are based on or should be based on a moral purpose which has divine roots in human existence. In this study, we will try to examine Mâtürîdî's understanding of morality, specifically his conceptualization of "love" from a philosophical perspective.

Keywords: Islamic Philosophy, Mâtürîdî, Morality, Love, Virtue, Wisdom.

1. Ahlakın Felsefi Bir Bakışla Ele Alınışı

Ahlak kelimesi Arapça; seciye, tabiat, huy gibi anlamlar ifade eden hulk veya huluk kelimesinin çoğulu olup Türkçede tekil olarak kullanılmaktadır.¹ İngilizcede *moral* kelimesi ahlak manasında Latince *moralis* kelimesinden türetilmiştir. *Moralis* âdet, karakter, hal ve hareket tarzı anlamlarına gelmektedir.²

Felsefenin ahlaka yaklaşımı ise hem kural koyucu hem de analitik bir tarzdadır. Filozof, felsefe yapan kişi olup ahlak fenomenleri üzerinde düşünen kimsedir. Ahlakı diğer bilgi dallarıyla kıyas etmekle birlikte ahlak olaylarının bir değerlendirmesini yapar. Ayrıca birtakım ahlak ilkelerini ortaya koyar ve bu ilkelerin doğruluğunu kanıtlama hususunda akli deliller geliştirmektedir. Analitik felsefe geleneğine bağlı filozoflar arasında, felsefenin ahlaka yaklaşımına dair görüş farklılıkları vardır. Eflâtun, Aristo ve Kant gibi sisteme sahip olan filozoflar ahlak teorisi geliştirirken ahlaki iyi ve kötüyü belirleyen prensipler koymakla birlikte genel geçer

¹ Mustafa Çağrı, "Ahlâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1989), 2/10.

² Recep Kılıç, *Ahlakın Dinî Temeli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 11.

ahlak ilkelerini tespit ederek bu ilkeleri mantıki açıdan tahlil etmişlerdir. Ayrıca bu ilkelerin doğruluğunu ispat için akli deliller geliştirmişlerdir. Diğer analitik filozoflar Richard Mervyn Hare, Alfred Jules Ayer, Nowell-Smith gibi filozoflarca ise ahlak filozofu herhangi bir değer hükmünde bulunamayacağı sadece, doğru ve yanlış, iyi ve kötü gibi ahlak terimlerinin ne ifade ettiğini, ahlaki hükümlerin mahiyetini ve bu hükümleri mantıki ve epistemolojik açıdan ayıran özelliklerin neler olduğu türünden sorular sormak ve cevap aramaktır. Kısaca bu filozoflara göre, ahlak filozofunun görevi ahlak terimlerini sadece analiz etmektir ve ahlak filozofu herhangi bir değer hükmünde bulunmamalıdır.³

1.1. Mâtürîdî Ahlâkına Felsefi Bir Bakış

Mâtürîdî'nin günümüze kadar gelen *Te'vilâtü'l-Kur'ân* ve *Kitâbü't-Tevhid* adlı eserleri ahlak kitapları değildir. Fakat bu eserlerinde ahlaki bir varlık olarak insanın bir amaç varlığı olması şeklinde ahlak ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu ahlakla ilgili değerlendirmelerinde dengeli bir ahlak anlayışının nasıl oluşturulabileceğine dair çeşitli düşünceleri yer almıştır. Mâtürîdî'ye göre, ahlaki bir eylemle alakalı olarak aklın ortaya koyduğu bir değer hükmü insan doğasınınca da onaylanmaktadır. Ama zaman zaman insan aklının ve doğasının verdiği hükümlerde çatışmada gözlenebiliyor olsa da Mâtürîdî, insan doğasının bir şeyi kötü görmesinden dolayı ahlaki açıdan da zorunlu olarak kötü hükmünü hak etmediğini savunmaktadır. Bu düşüncesinin yanında ahlak alanı içerisinde insan doğasının yok sayılmasına karşı çıkmaktadır. Yani Mâtürîdî'nin ahlak anlayışında akıl ve insanın doğasını birlikte ele aldığı, onların verdiği değer hükümlerinin dikkatle değerlendirilmesi gerektiğini görmekteyiz.⁴ Ahlak, Mâtürîdî düşünce sisteminin bir parçasını oluşturmaktadır. İslam bir akıl dinidir. Mâtürîdî'ye göre de akıl dinin temelinde yer almaktadır.⁵ Akıl, Mâtürîdî'nin bu ahlaki sisteminde açık bir şekilde vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu ahlaki sistemde aklın dengeli bir biçimde ahlaki yaşantıda nasıl kullanılması gerektiğinin ilke ve kurallar dâhilinde belirlenmesine dayanmaktadır.⁶ Mâtürîdî'ye göre, ahlaki ilkeleri belirleyen akıl olmalıdır. Çünkü Allah eşyayı, cevherlerinde yararlı ve zararlı olmak üzere iki kısımda yaratmıştır. Ayrıca insanlara yararlı olanları emretmiş, zararlı olanları da yasaklamıştır. İnsan da kendi yararına ve zararına olan şeyleri akıl ve akıl yürütme ile bilmektedir. Bundan dolayı Mâtürîdî'ye göre insanın aklını kullanması ve akıl yürütmesi ihmal edilmemeli hatta zorunlu olarak da yapılması gereklidir. Çünkü yararlı ve zararlı olan hususların bilinmesi kurtuluşa, bilinmemesi de felakete sürükleyebilir. Allah, aklın gösterdiği yoldan ilerleyen insanın şerefini tamamlamak üzere sevap vermekle birlikte, aklın işaret ettiği hususlara karşı arzularını

³ Kılıç, Ahlakın Dinî Temeli, 13-14.

⁴ Sami Şekeroğlu, *Mâtürîdî'de Ahlak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 221-224.

⁵ Hanifi Özcan, *Türk Düşünce Hayatında Mâtürîdîlik* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2015), 57.

⁶ Şekeroğlu, *Mâtürîdî'de Ahlak*, 221.

tercih edene de ceza vermektedir.⁷ Mâtürîdî'nin ahlak sisteminde akıl esas alınmakla birlikte vahyin de onu yani ahlak sistemini desteklediğini ve pekiştirdiğini görmekteyiz.⁸

Matürîdî'nin ahlak düşünce sisteminde akıl, iyinin ve kötünün, güzelin ve çirkinin kendisiyle kavrandığı bir ölçüt olarak ele alınmıştır. İnsan akıl ile faydalı olanı zararlı olandan, kirliyi temizden iyiyi kötüden ayırt etme gücüne sahiptir. Matürîdî'ye göre iyilik ve kötülük gibi ahlaki unsurlar objektif bir varoluşa sahiptirler. İnsan bu unsurları akıl ile kavramaktadır. Bir başka deyişle, aklen sabit olan temel ahlaki ilkeler ile vahiyle bildirilenler arasında tam bir uyum bulunmaktadır. Ayrıca insan adalet, doğruluk, zulüm ve yalanın ahlaki iyilik ya da kötülüklerini aklen kavrayabilmektedir. Bu gibi konularda vahyin koyduğu ahlaki hükümlerle, aklın ortaya koyduğu hükümler arasında çelişki de yoktur. Çünkü aklın kavrayışı ahlaki değer alanı içinde vahyin fonksiyonunu ortaya çıkarmaktadır. Yani aklın doğru karar vermekte zorluk yaşadığı durumlarda vahiy akla yardımcı olmaktadır.⁹

Mâtürîdî'ye göre insan neyin kendisi için iyi olduğunu veya neyin kötü olduğunu, hakiki amaçlarının neler olması gerektiğini belirlemeye çalışan ve erdemli bir yaşayışı nasıl gerçekleştirmesi gerektiğini anlamlandırmakla görevli olan bir varlıktır. İnsanın ahlaki yapısına baktığımızda da hangi hedefler bakımından yaşam sürmesi gerektiğini, iyi ve kötünün, ödev ve sorumlulukların belirlenmesi gibi düşüncelerin insan varlığında ahlaki temel bir amaca dayandığını ya da dayanması gerektiğini görmekteyiz.¹⁰

Mâtürîdî düşünce sisteminde insanın ahlaken yücelmesi için gerekli görülen bazı zihnî, fikrî düşünce aşamaları bulunmaktadır:

1) Tefekkür: Varlıklar ya da dış dünya üzerinden temyizle (ayırt ederek), kıyaslayarak, değerlendirerek ve yorumlar yaparak düşünme, tefekkür anlamına gelmektedir. Mâtürîdî düşünce sisteminde tefekkür, insanın dış dünya yoluyla kendisinin farkına varması ve ahlaki bir varlık olduğunu hissetmesine yardımcı olan zihnî ve fikrî bir faaliyetin dile getirilmesidir. Ayrıca

⁷ Kılıç, *Ahlakın Dinî Temeli*, 113.

⁸ Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), 209.

⁹ Kılıç, *Ahlakın Dinî Temeli*, 111-112.

¹⁰ Şekeroğlu, *Mâtürîdî'de Ahlak*, 124.

insan-ı kâmil¹¹ olabilmek için gerekli olan bilinçli düşünme sürecinin de ilk basamağını oluşturmaktadır.¹²

2) Teemmül: Varlıklar ve dış dünya üzerinden hakikati anlayıp bilme umuduyla yavaş ve tekrar ederek derinlemesine düşünmek demektir. Böylece tasavvur ve kavramlar ışığında tefekkürle sağlanıp düşünerek kâinatın hakikatini anlayıp inceliklerine nüfuz edip kavramayı ve kâinatla alakalı bir kanaate ulaşmayı amaç etme ümidiyle deruni bir düşünceye dalma aşaması olarak ele alabiliriz. Bu aşamada kişi, ahlaki bir varlık olduğunu ve dünyada sorumluluk sahibi bir varlık olduğunu yavaş yavaş hissetmeye de başlamış olur.¹³

3) Tezekkür: Varlıklar ve dış dünya üzerinden teemmülle kavranılan incelikleri ya da hikmetleri zihne işleyerek yani unutmayacak şekilde zihinde bunları bütünleştirerek düşünmeye tezekkür denir. Özellikle, kâinatla ilgili olarak bu aşamada fikrî ve zihnî yoğunluk sağlanırsa bireyin nasıl yaşaması gerektiği, ahlaki bir varlık olarak Allah'a, insanlara, diğer varlıklara karşı sorumluluklarını yerine getirmede neler yapması gerektiği hususunda bir arayışa yönlendirmeye katkı sağlamaktadır. Ayrıca, bu aşamada birey ahlaki bir varlık olarak yerine getirmesi gerekli olan görevleri bir amaç ve bir niyet -yani fiile yönelik bir düşünme faaliyeti- içerisinde yapmış olur.¹⁴

4) Teşekkür: Dış dünya ve varlıklar üzerinden tezekkür edilmesinin sağladığı fikrî ve zihnî başarının yani dış dünyadaki varlıklar arasındaki yerini ve yaratılış amacını kavramanın vermiş olduğu gönül huzurudur. Ve kişinin hissettiği mutluluğun karşılığında Allah'a karşı bir minnet duygusu içerisinde olarak dile getirilmesidir. Ayrıca teşekkür, bu minnet duygusunu net olarak açıklayan bir düşünme faaliyeti olarak da ifade edilir.¹⁵

Mâtürîdî'nin eserlerine baktığımızda onun düşünce sisteminde ahlak değişmez bir yapıda değildir. Çünkü Mâtürîdî'ye göre Tanrı insanlara doğrudan yani hazır bir ahlak sistemi indirmemiştir. Ahlakın insanlar arası ilişkiyle ve insanın toplumdaki davranışlarıyla ilgili olması bunun sebepleri arasındadır. Bir diğer sebep ise ahlak sistemi vahiyden çıkarılan ilkelere bağlı olsa

¹¹ İnsan-ı kâmil, toplum içerisinde insanlar arası ilişkilerde hikmetli davranan kişidir. Burada hikmet menfaatinin gerektirdiği şekilde davranış gösterilmesidir. İnsanları bir araç olarak değil bir amaç olarak görmek ve ona göre davranmaktır. İşte bu, Mâtürîdî'ye göre insanlar arasındaki ilişkilerde hikmetin adalet şeklinde yani "bir şeyi konulması gereken yere koymak" "bir insana yapılması gereken muameleyi yapmak" gibi anlamlara gelmektedir. (Bk. Hanifi Özcan, "Mâtürîdî'ye Göre 'Hikmet' Terimi", *İslâmî Araştırmalar* 6/2 (Ocak 1988), 42-43.) İnsanın bir amaç olarak görülmesi esasına dayanmaktadır. Böylelikle, Mâtürîdî sisteminde bu anlayış ve kavrayış düzeyine ulaşan insanın ahlaken yücelip insan-ı kâmil haline geldiği görülmektedir.

¹² Özcan, *Türk Düşünce Hayatında Mâtürîdîlik*, 65.

¹³ Özcan, *Türk Düşünce Hayatında Mâtürîdîlik*, 65-66.

¹⁴ Özcan, *Türk Düşünce Hayatında Mâtürîdîlik*, 66.

¹⁵ Özcan, *Türk Düşünce Hayatında Mâtürîdîlik*, 66-67.

da toplumun âdet, gelenek ve kültür özellikleriyle birbirlerinden ayrılarak içinde yaşadıkları koşullar ve dönemin ihtiyaçlarına göre de bu ahlaki sistem değişmekte ve gelişmektedir.¹⁶ Mâtürîdî bu farklılığı Te'vîlât'ta yer alan yağmur örneğiyle açıklamaktadır:

“Semâdan aslı ve özü itibarıyla bir ve aynı tatlı su indiği halde, yeryüzünün, yani toprağın farklı renk ve bileşime sahip olmasından dolayı, suyun tadı, rengi, kokusu vs. değişmektedir. Öyle ki, suyun bazıları tuzlu, bazıları tatlı; kimi yerde kirli, kimi yerde bulanık vs. olmaktadır. Eğer su, üzerine indiği toprağın durumuna göre değişmeseydi, o zaman kendisinden faydalanılan su da tek tip olurdu. Dinde de durum böyledir. Allah'tan gelen din bir tane olduğu halde, insanların farklı din, mezhep ve şeriatlara sahip olması, onların toplumsal ve kültürel farklılıklarından kaynaklanmaktadır.”¹⁷

Mâtürîdî ahlaki değerleri, hiçbir halde değişmeyenler ve şartlara, durumlara göre değişenler olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Biz bu iki ayrımı mutlak ahlaki değer ve görelî ahlaki değer şeklinde ifade edebilmekteyiz. Mutlak ahlaki değerler objektif bir varoluşa sahip olmakla birlikte akıl ile kavranılmaktadır. Görelî ahlaki değerler ise; şart ve durumlara göre değişmektedir. Akıl ile değil, Allah'ın emir ve yasaklarından ilkeler ile belirlenmektedir. Aslında aklen görelî olan bu değerler, vahiy ile görelîlikten kurtulmakta ve mutlak bir ahlaki değer karakterini kazanılmaktadır.¹⁸

Ahlak felsefesinin ahlak ile olan bağlantısı iki türlü soru etrafında cevap aranırken oluşmuştur. Bunlardan birincisi: “insan için iyi hayatın ne olduğu” diğeri ise “insanın nasıl yaşaması gerektiği” şeklindedir. Bu sorulara bazı ahlak teorisyenleri iyi hayat, zevkli hayat; acısız hayatı da mutlu hayat şeklinde cevap vermiştir. Bazıları iyi hayat olarak Allah'ın emirlerine uygun yaşamının olduğunu söylemişlerdir. Mâtürîdî'nin düşünce sistemine baktığımızda ise kaynağını vahiyden alan bir ahlak anlayışını benimsediğini görmekteyiz.¹⁹

2. Mâtürîdî Ahlakı'nda 'Sevgi'

Sevgi, içerisinde geniş anlamlar barındıran bir kavramdır. Bundan dolayı aşk vemeveddet kavramlarıyla olan bağlantısını da göz önünde bulundurmak anlam bütünlüğünü sağlaması açısından önemli olacaktır. İslam filozoflarından Kindî (ö. 252/866 [?]), aşkı aşırı sevgi olarak ele alır. İbn Hazm (ö.456/1064) ise aşk/sevgi, sevileni arzulama, sevdiğinden ayrılmaktan hoşlanmama ve sevgiye sevgiyle karşılık bulma isteği olduğunu fakat gerçek sevginin Allah ve

¹⁶ Özcan, Türk Düşünce Hayatında Mâtürîdîlik, 53-54.

¹⁷ Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Dini Çoğulculuk* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995), 24.

¹⁸ Kılıç, Ahlakın Dinî Temeli, 114.

¹⁹ Sami Şekeroğlu, “Mâtürîdî Ahlakı'nda 'Erdem' Fikri”, *Milel ve Nihal Dergisi* 7/2 (Mayıs-Ağustos 2010), 174.

O'nun rızası için olan sevgi olduğunu ifade eder.²⁰ İbn Sînâ'ya (ö. 428/1037) göre de aşk, evreni kuşatan, evrenin damarlarında dolaşan, yaratılmış sistemin varoluş nedeni ve itici bir gücü olarak tanımlandığını görmekteyiz.²¹

Mâtürîdî'nin genel olarak *'Te'vilâtü'l-Kur'ân'* eseri üzerinden sevgi kavramına bakışımı ele alacağımız için, Kur'ân-ı Kerîm de meveddet kavramının dört şekilde tefsir edilmekte olduğunu ve bunların; 1) Muhabbet/sevgi 2) Nasihat (birinin iyiliğini istemek, birine karşı hayırhah olmak) 3) Sıla (akrabalık bağıını gözetmek) 4) Dinde (meveddet/sevgi) anlamında kullanıldığını dikkate almalıyız.²²

Mâtürîdî'nin ahlak düşüncesi sistemine baktığımızda sevgiyle ilgili ayetlerin tenzihe elverişli şekilde te'vil edilmesi gerektiğini görmekteyiz. Çünkü Tanrı'yı sevmek O'na ibadet ve itaat ederek boyun eğmek ve O'nu yüceltmek anlamlarına gelmektedir. Ayrıca, insanın ister sevdiği isterse sevmediği şeylerin tespitinde Tanrı'nın, insanlara uyması için gönderdiği emir ve tavsiyeleri dikkate alma ve bunu uygulamada kusur etmemesi demektir. Mâtürîdî'ye göre Tanrı'yı sevmek bu şekilde mümkündür. Diğer türlü, Tanrı insan zihninin beşeri bir varlık için tasavvur edilebilir halini alır ve bu şekilde zihni kavrar fakat Tanrı, bu kavrayışla sevebileceği bir varlık değildir. Mâtürîdî'ye göre, insanın sözünü ettiği bu sevgi beşeri özellik taşır. Çünkü insanın sevmesi de sevilmesi de kalbi bir meyil, bir eğilim içermektedir. Buradaki eğilim, bir şeyi gözün güzel görmesi ve orada şehvet duygusunu uyandırmasından kaynaklanır ki, bu bir aczin göstergesidir. Yani, bu anlamda bir sevgiyle Tanrı ne sever ne de sevilir. Kısaca ifade edecek olursak Tanrı, muhabbet oluşacak şekilde yani insanın temayül edeceği özelliklerden uzak ve yüce bir varlıktır.²³

Mâtürîdî'nin sevgi anlayışının temelinde varlıklara sevginin Allah tarafından verildiğinin bilinmesi gerekliliği vardır. Çünkü insan fitratında olan bu duygunun yani sevginin, sıradan bir yönelimin dışına çıkması ve insanı yücelten bir nitelik kazandırması bu temele dayanmaktadır. Bu temel sevgi anlayışının bilinmesi, kişinin kendisiyle yüceleceği bir erdeme dönüşmesine zemin hazırlamaktadır.²⁴

Mâtürîdî, her insanda doğuştan gelen bir güzellik eğilimi ya da güzel olana sevgi besleme gibi bir yatkınlığın olduğunu ifade etmiştir. Allah sevgisinin de insanda fitri bir duygu olduğu düşüncesindedir. Yaratılıştan gelen bu duygu kişiyi ahlaki açıdan Rabbinin rızasını kazanma düşüncesi ve Rabbinin sevmeye düşüncesinden ayrı değildir. Kendisine karşı sevgi duyulan bir Allah

²⁰ Aygün Akyol (ed.), *İslam Felsefesi Tanımlar Sözlüğü* (Ankara: Elis Yayınları, 2016), 45-46.

²¹ Mehmet Vural, *İslam Felsefesi Sözlüğü* (Ankara: Elis Yayınları, 2003), 55-56.

²² Mukâtil b. Süleyman, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Qur'âni'l-Kerim*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 372-373.

²³ Özcan, *Türk Düşünce Hayatında Mâtürîdîlik*, 85.

²⁴ Şekeroğlu, "Mâtürîdî Ahlak'ında 'Erdem' Fikri", 184.

düşüncesi kişi de övülen ahlaki fiillere yönlendiren önemli bir unsur olarak görülmektedir. Gerçekleştirilecek bir fiilde Allah'ın ondan hoşnut olacağı için sevgi duyma ya da sevmediği bir fiilden de sırf O memnun olmadığı için uzaklaşma düşüncesi Mâtürîdî'nin ahlak anlayışında mistik²⁵ bir temayül oluşturur. Fiil konusunda Allah'ın sevdiği fiilleri yapma yönünde tercihte bulunmak Rabbin rızasını ve dostluğunu kazanmaya bir işaret olarak ifade edilir. Bu da ahlak anlayışının teleolojik karakterini göstermektedir.²⁶

Mâtürîdî'ye göre muhabbet/sevgi manasında, şehvet arzusu ve temayül şeklinde alınırsa böylesi yaratılmışlara yönelik olup Allah hakkında kullanılamaz. İtaat etmek, emrini her şeyin üstünde tutmak ve yüceltmek manasına alınırsa "Allah" hakkında mümkündür. Mâtürîdîlik'in önemli kaynaklarından olan Mâtürîdî'nin tefsirinin şerhi, *Şerhu Te'vilâtil-Kur'ân* eserinde Alâeddin Semerkandî sevgi için; övmek, ibadet ve itaat etmek, saygı duymak ve yüceltmek anlamlarına geldiğini ifade etmiştir.²⁷ Ayrıca müminlerin Allah'ı sevmeleri de bu manaları içinde barındırmaktadır. Bazen de hoşlanmak ve arzulamak gibi manalara da gelmektedir. Kâfirlerin sevmesi de bu kabildendir. Maddi sevgi dediğimiz şehvetin sebep olduğu ve göze hoş gelen sevgi de budur. Müminlerin Allah'ı bu şekilde sevmeleri doğru olmadığı gibi mümkün de değildir. Çünkü Allah, zihinde şekillendirmekten ve akılla tam olarak kavranmaktan beridir. Ayrıca şekle girmek ya da tasavvura sığmaktan da münezzehtir. Bu durumda gerçek anlamda Allah sevgisi O'nu yüceltmek, emirlerine uymak ve peygamberine hakiki bir dost olmak ile birlikte onun üstümüzdeki haklarının şuurunu taşıyıp, ona itaat etmektir.²⁸

Mâtürîdî'ye göre hub kelimesi sevgi manasında birkaç anlama gelmektedir. Bazen "fedakârlık" bazen nefsin bir şeye meyletmesi veya kalbin bir şeye eğilim duyması gibi anlamlarda kullanılmıştır. Ayrıca bu kelimeyle bazen de şehvet manası kastedilmiştir.²⁹

Mâtürîdî erdemleri üç kısımda (Dini Erdem, Ahlaki Erdem, Sevgi Erdemi) ele alırken sevgiyi de bir erdem çeşidi olarak görmüştür. Sevgi, Mâtürîdî ahlak anlayışının dayandığı genel karakterlerden biridir. Ahlak içerisinde iradi bir eylem ön planda yer almış olsa da aslında bu eylem sevgi temeline dayanıklılık etmektedir. Mâtürîdî'nin izahlarında genellikle fiilde sevgiyi

²⁵ Mâtürîdî düşüncesinde mistisizm, ilham ve sezgiye dayanmamaktadır. Dünyadan el etek çekmeden yani bir birey olma vasfını kaybetmeden toplum içinde yücelmeyi içermektedir. Ayrıca bk. Hanifi Özcan, *Türk Düşünce Hayatında Mâtürîdîlik* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2015), 65-66.

²⁶ Şekeroğlu, *Mâtürîdî'de Ahlak*, 133-135.

²⁷ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân Tercümesi*, Yusuf Şevki Yavuz (ed.), çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 1/329.

²⁸ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân Tercümesi*, 1/329-330.

²⁹ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân Tercümesi*, Yusuf Şevki Yavuz (ed.), çev. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 16/330.

Allah ile bağlantılı olarak ele aldığını görmekteyiz.³⁰ Ayrıca sevgi erdemi (el-Fadl fi'l-Mevedde), bir fiili gerçekleştirirken Yaratan'ın memnun olması için onu severek yapmak ve sevmediği bir fiilden de sırf O memnun olmayacağı için uzaklaşmak düşüncesini içinde barındırır.

Mâtürîdî'nin izahlarının genelin de Allah'tan korkma anlamında³¹ “takva” ve bu kökten türeyen kelimelerde bu korkunun içinde sevgiyi barından bir korku olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca ifrat ve tefrite düşerek ‘orta yol’dan ayrılanın durumuda ‘takva’ya uygunluktan uzaklaşmakla eşittir. Öyle ki takvaya uygun olan fiilin ifrattan, tefritten uzakta ve ortada, dengeli olması gereklidir. Ayrıca Mâtürîdî adaleti ‘orta yol’ olarak tanımlar ve bir şeyin orta yolunun adalet üzere olmasına bağlar ve bunun temelinde Allah'ın sevgisi vardır.³² Bir başka açıdan buna, ‘fiillerde hikmetli davranmak’ dadiyebiliriz. Zaten Mâtürîdî'nin hem *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ında hem de *Kitâbü't-Tevhid*'inde hikmet kavramını ve onunla bağlantılı olduğunu düşündüğü sefeh, zulüm ve adalet kavramlarını ahlaki açıdan ele almaktadır. Onun ahlak anlayışında önemli bir yeri olan hikmetin kullanıldığı pek çok yerde bu kavramı ‘isabet etmek’ anlamında kullanmıştır. Yani her şeyin yerli yerine konulmasıdır.³³ Ayrıca Mâtürîdî'nin bu düşüncesi bize, iyi bir davranışı aşırı uçlardan uzak gören Aristo'yu hatırlatır.³⁴

Ahlaki fiillerin yönünün her zaman değişebilme ihtimalinin bulunduğunu düşünen Mâtürîdî, iyi fiilleri nefesine yerleştirmek isteyen kimselerin ‘takva’ya uygun davranarak yaşaması gerektiği düşüncesindedir. Çünkü ahlakını iyi yönde değiştirmek isteyen kişinin kötü huylardan uzak durması anlamına gelen ‘takva’ya uygun hareket etmesi gerektiğini önemle vurgulamıştır.³⁵

Mâtürîdî düşünce sisteminde insanın ahlaken yücelmesi için zihnî ve fikrî düşünce aşamalarından (tefekkür, teemmül, tezekkür, teşekkür) geçmesi gerekmektedir. Bu anlayış ve kavrayış düzeyine ulaşan insan artık Hidayet'e ulaşmayı da başarmış bir insan-ı kâmil olmuştur. Artık bu kimsenin söz, fiil ve davranışları isabetli yani hikmetlidir. Mâtürîdî düşünce sisteminde ahlakta ulaşılmış hedeflenen ideal fiil ve davranış aşaması da budur.³⁶

Mâtürîdî'ye göre, dünyada iki sınıf insan vardır. Birinci sınıf insan kötülükle satın alınan meşakatlere sahip davranışta bulunanlardır. İkinci sınıf insan ise, iyilikle kazanılan menfaatlere sahip davranışta bulunanlardır. Ahlaki eylemin hedefi buradaki zarar ve yararın diğer dünyada

³⁰ Şekeroğlu, “Mâtürîdî Ahlak'ında ‘Erdem’ Fikri”, 179.

³¹ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1997), 260.

³² Şekeroğlu, “Mâtürîdî Ahlak'ında ‘Erdem’ Fikri”, 187.

³³ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, 116.

³⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998), 32.

³⁵ Sami Şekeroğlu, *Mâtürîdî'de Ahlak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 122-123.

³⁶ Özcan, *Türk Düşünce Hayatında Mâtürîdîlik*, 67.

gerçekleşecek sonsuz mutluluk ya da mutsuzluk olmasıdır. Mâtürîdî ahlaki erdemden dolayı, içinde yaşadığımız bu dünyanın geçiciliği ve sonlu oluşuna dair ontolojik gerçekliği kabul etmek gerektiğini ve bu gerçeklikten yola çıkarak mutluluğa götüren yaşantılarının tercih edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁷

Mâtürîdî, kalpteki sevgi duygusunun hakikatının bilinemeyeceğini ifade ederken, insandaki muhabbet duygusunun da ancak kendisinden fayda gördüğü kişiye olacağını, fayda görmediği kişiye sevgi duyamayacağını ifade eder.³⁸ Bir başka açıdan baktığımızda yine Mâtürîdî, her yaratılanın yapısı gereği refah, bolluk ve mutluluk durumunda kendine benzer olanı seveceğini belirtmiştir.

Her yaratılış sahibi gibi onların da başlarına musibet ve sıkıntı geldiğinde birbirlerine şefkat gösterirler ve yukarıda ifade ettiğimiz gibi refah ve mutluluk dönemlerinde de birbirlerine sevgi duyarlar.³⁹

Mâtürîdî'ye göre, sevgi duygusu nitelik olarak sonlu olan şeylere yöneltilmemelidir. Aksi halde bu yönde ortaya çıkabilecek tercih sıradan insani bir yönelimden ibaret kalmış olur. Bu sevgi duygusunu sonsuz olana yönelttiği takdirde kişide bu sevgi bir erdem olarak belirmeye başlar. Kısaca sevgi duygusu yaratıcıdan ötürü değil de sonlu varlıkların bizatihi kendisine dayanan bir sebeple olduğunda bu sevgi o sonlu şeye yönelik olacaktır. Hâlbuki Mâtürîdî, sonlu şeylerin sevgiyi bizatihi kendisinden değil, Allah'tan ötürü hak ettiklerinin bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁰

Mâtürîdî, kişinin başkaları tarafından seviliyor olması Allah'ın o kişiyi sevmesinin bir delili olarak ele almıştır. Ayrıca, çevresince sevilmeyen Allah tarafından da sevilmeyeceğini bunun sebebinin ise yapılan kötü işlerden kaynaklandığını ifade etmektedir. Herhangi bir ahlaki fiil ortaya konulmadan önce zihnî bir tutum içinde Allah'ın rızasını kazanma düşüncesine sahip olmak gereklidir. Çünkü yapılan eylemin dünyalık bir şeyi elde etme amacı taşımadığını göstermek kişiye çevresinin sevgisini kazandıracaktır. Allah'ın rızasını kazanmaya yönelik davranma hem dünya hem de ahiret mutluluğu adına önemli bir ahlak anlayışını ortaya çıkarmış olur. Böylelikle Mâtürîdî'nin ahlak görüşündeki dinî temel, ahlaki alanda din-dışı hiçbir temelin sağlamayacağı bir boyut kazanmaktadır. Bu boyut korkunun nesne olmaktan ziyade, kişinin hürmet ve sevgi duygularını ön plana çıkaran bir Allah fikrini ortaya koyması yönüyle de dikkat

³⁷ Şekeroğlu, "Mâtürîdî Ahlak'ında 'Erdem' Fikri", 183.

³⁸ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân Tercümesi*, Yusuf Şevki Yavuz (ed.), çev. S.Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 7/301-302.

³⁹ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân Tercümesi*, Yusuf Şevki Yavuz (ed.), *Te'vilâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Fadıl Ayğın (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 11/201-202.

⁴⁰ Şekeroğlu, "Mâtürîdî Ahlak'ında 'Erdem' Fikri", 183-184.

çekicidir.⁴¹

Sonuç

Mâtürîdî'nin günümüze kadar gelen *Te'vilâtü'l-Kur'ân* ve *Kitâbü't-Tevhid* adlı eserleri ahlak kitapları değildir. Fakat bu eserlerinde ahlaki bir varlık olarak insanın bir amaç varlığı olması şeklinde ahlak ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu ahlakla ilgili değerlendirmeleri dengeli bir ahlak anlayışının nasıl oluşturulabileceğine dair çeşitli düşünceleri yer almıştır.

Ahlak, Mâtürîdî düşünce sisteminin bir parçasını oluşturmaktadır. Mâtürîdî'nin ahlak düşünce sisteminde akıl, iyinin ve kötünün, güzelin ve çirkinin kendisiyle kavrandığı bir ölçü olarak ele alınmıştır. İnsan akıl ile faydalı olanı zararlı olandan, kirliyi temizden ve iyiyi kötüden ayırt etme gücüne sahiptir. Mâtürîdî'ye göre iyilik ve kötülük gibi ahlaki değerler objektif bir varoluşa sahiptirler. İnsan bu değerleri akıl ile kavramaktadır. Aklen sabit olan temel ahlaki ilkeler ile vahiyle bildirilenler arasında tam bir uyum bulunmaktadır. Mâtürîdî'nin eserlerine baktığımızda onun düşünce sisteminde ahlak değişmez bir yapıda değildir. Çünkü Mâtürîdî'ye göre Tanrı insanlara doğrudan yani hazır bir ahlak sistemi indirmemiştir. Bunun sebebi ahlakın, insanlar arası ilişki ve insanın toplumdaki davranışlarıyla ilgili olmasıdır. Bir diğer sebep ise ahlak sistemi vahiyden çıkarılan ilkelere göre olsa da toplumun âdet, gelenek ve kültür özellikleriyle birbirlerinden ayrılarak içinde yaşadıkları toplumun koşulları ve dönemin ihtiyaçlarına göre değişmekte ve gelişmektedir.

Mâtürîdî'nin sevgi anlayışının temelinde, varlıklara sevginin Allah tarafından bağışlanmış olmasıyla verildiğinin bilinmesi gerekliliği vardır. Çünkü insan fitratında olan bu duygu yani sevgi, sıradan bir yönelimin dışına çıkması ve insanı yücelten bir nitelik kazandırması bu temele dayanmaktadır. Bu temel sevgi anlayışının bilinmesi, kişinin kendisiyle yüceleceği bir erdeme dönüşmesine zemin hazırlamaktadır. Mâtürîdî'ye göre insan, neyin kendisi için iyi olduğunu veya neyin kötü olduğunu, hakiki amaçlarının neler olması gerektiğini belirlemeye çalışan ve erdemli bir yaşayışı nasıl gerçekleştirmesi gerektiğini kavramakla yükümlü olan bir varlıktır. İnsanın ahlaki yapısına baktığımızda da hangi amaçlar doğrultusunda yaşam sürmesi gerektiği, iyi ve kötünün, ödev ve sorumlulukların belirlenmesi gibi düşüncelerin insan varlığında ahlaki temel bir amaca dayandığını ya da dayanması gerektiğini görmekteyiz.

Mâtürîdî düşünce sisteminde insanın ahlaken yücelmesi için zihnî ve fikrî düşünce aşamalarından (tefekkür, teemmül, tezekkür, teşekkür) geçmesi gerekmektedir. Bu anlayış ve kavrayış düzeyine ulaşan insan artık Hidayet'e ulaşmayı da başarmış bir insan-ı kâmil olmuştur. Artık bu kimsenin söz, fiil ve davranışları isabetli yani hikmetlidir. Mâtürîdî düşünce sisteminde

⁴¹ Şekeroğlu, *Mâtürîdî'de Ahlak*, 137-138.

ahlakta ulaşılması hedeflenen ideal fiil ve davranış aşaması da budur. Mâtürîdî, her yaratılanın yapısı gereği refah, bolluk ve mutluluk durumunda kendine benzer olanı seveceğini belirtmiştir. Her yaratılmış sahibi gibi onların da başlarına musibet ve sıkıntı geldiğinde birbirlerine şefkat gösterirler ayrıca refah ve mutluluk dönemlerinde de birbirlerine sevgi duyarlar.

Mâtürîdî'ye göre, sevgi duygusu nitelik olarak sonlu olan şeylere yöneltilmemelidir. Aksi halde bu yönde ortaya çıkabilecek tercih sıradan insani bir yönelimden ibaret kalmış olur. Kişi bu sevgi duygusunu sonsuz olana yönelttiği takdirde kişide bu sevgi bir erdem olarak belirmeye başlar.

Kaynakça

- Akyol, Aygün (ed.). *İslam Felsefesi Tanımlar Sözlüğü*. Ankara: Elis Yayınları, 2016.
- Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. çev. Saffet Babür. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998.
- Çağrı, Mustafa. "Ahlâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/10. İstanbul: İSAM Yayınları, 1989.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 1997.
- Kılıç, Recep. *Ahlakın Dinî Temeli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İsam Yayınları, 2018.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l Kur'ân Tercümesi*. Yavuz, Yusuf Şevki (ed.). 18 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Mukâtil b. Süleyman. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Qur'âni'l-Kerim*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- Özcan, Hanifi. *Türk Düşünce Hayatında Mâtürîdîlik*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2015.
- Özcan, Hanifi. *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.
- Özcan, Hanifi. *Mâtürîdî'de Dini Çoğulculuk*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.
- Özcan, Hanifi. "Mâtürîdî'ye Göre 'Hikmet' Terimi". *İslâmî Araştırmalar* 6/2 (Ocak 1988), 42-43.
- Şekeroğlu, Sami, "Mâtürîdî Ahlak'ında 'Erdem' Fikri". *Milel ve Nihal Dergisi* 7/2 (Mayıs-Ağustos 2010), 173-189.
- Sami, Şekeroğlu. *Mâtürîdî'de Ahlak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Vural, Mehmet. *İslam Felsefesi Sözlüğü*. Ankara: Elis Yayınları, 2003.